

Vladimir KAVARIĆ*

NEOLIBERALIZAM – POGLED IZ DVIJE PERSPEKTIVE

Neoliberalizam predstavlja jedan od najčešće upotrebljivanih pojmova u današnjoj analizi globalne političke i ekonomske stvarnosti. Pojava termina neoliberalizam, u njegovom današnjem značenju, vezuje se za kraj 70-ih godina XX vijeka i promjenu preovlađujuće ideologije u međunarodnim finansijskim institucijama.¹ Naime, paralelno sa pojavljivanjem značajnijih globalnih finansijskih kriza, smanjivao se uticaj Kejnsovskih politika, u funkcionisanju MMF, Svjetske banke i US Trezora (U.

* Agencija za nadzor osiguranja, Podgorica

¹ Za potrebe rada, termin *neoliberalizam*, posmatramo kao ideološki, naučni i politički globalni pokret liberalizacije koja se odvijala tokom poslednjih decenija 20. vijeka. Neoliberalizam je, u tom svom značenju, doživio afirmaciju kroz funkcionisanje i ekonomske politike MMF i SB. Upravo, ove međunarodne finansijske institucije smatraju se glavnim globalnim protagonistima (neo)liberalnih ekonomskih politika. U ekonomskoj teoriji, svakako da su moguća i druga određenja i drugačije definicije neoliberalizma. Prve poznate definicije neoliberalizma datiraju još od Čarlsa Gida (Charles Gid) i njegovih radova iz 1898. godine. U kasnijem periodu, frekventnije korišćenje pojma neoliberalizam odnosilo se na period poslije II svjetskog rata i stvaralaštvo Vilhelma Ropkea (Wilhelm Ropke) i Fridriha von Hajeka (Friedrich von Hayek). Određenje pojma neoliberalizam uvijek je bilo zasnovano na percepciji o oživljavanju ideja klasičnog liberalizma. Bez obzira na to, različiti „neoliberalizmi” koji su se pojavljivali u različitim periodima značajno su se razlikovali jedan od drugog, a često i od ideja klasičnog liberalizma (npr. u jednom periodu neoliberalizam kao termin koristio se za koncept „socijalne tržišne ekonomije” (eng. social market economy) u Zapadnoj Njemačkoj). Za detaljniju raspravu o neoliberalizmu, genezi pojma i odnosu prema liberalizmu vidi: *What is neoliberalism?*, Dag Einar Thorsen and Amund Lie, Department of Political Science, University of Oslo (2006).

S. Treasury Department).² U ovim institucijama došlo je do formiranja kritične svijesti o potrebi oživljavanja tržišnih mehanizama u podsticajnu razvoja i rešavanju problema siromaštva.³ Makroekonomska stabilnost, liberalizacija i privatizacija prepoznati su kao ključni faktori uspjeha. Promijenjena je postojeća paradigma o punoj zaposlenosti i državi kao nosiocu i generatoru razvoja, najznačajnijem poslodavcu, prodavcu i kupcu. Nova tržišna orijentacija ubrzo je dovela i do formiranja novog seta političkih preporuka u okviru međunarodnih finansijskih institucija. Taj set političkih preporuka poznat je pod nazivom Vašingtonski konsenzus (Washington Consensus).

Termin Vašingtonski konsenzus često se u današnjoj teoriji upotrebljava kao sinonim za neoliberalizam ili globalizaciju. Tvorac termina Džon Vilijamson (John Williamson) koristio je ovu odrednicu da bi objasnio set zajedničkih ekonomskih politika, koje su se pojavljivale kao preporuka MMF, Svjetske banke i US Trezora (U. S. Treasury Department) ze-

² Poseban podsticaj formulisanju tržišnih politika u okviru MMF i Svjetske banke predstavljao je aktuelni trenutak u svijetu koji je obilježila Stagflaciona kriza (sedamdesete godine XX vijeka), Svjetska dužnička kriza 80-ih godina (uglavnom pogodila zemlje Latinske Amerike), kao i kolaps Sovjetskog Saveza zajedno sa totalnom propašću centralno planskih sistema u zemljama Istočne Evrope. Makroekonomske krize, ekonomske stagnacije i gubitak pristupa stranim kreditima, doveli su do situacije u kojoj mnoge zemlje u razvoju nijesu bile u mogućnosti da održavaju visok stepen javne potrošnje bez bojazni za generisanje hiperinflacije. U politici međunarodnih finansijskih institucija, došlo je do napuštanja Kejnsovskih politika i koncepta pune zaposlenosti, a u prilog protržišnih reformi. Nužnost reformi dovela je do relativno lakog prihvatanja koncepta koji je promovisao Vašingtonski konsenzus.

³ Polaznu pretpostavku u ovom radu predstavlja pozitivan uticaj liberalizma na ekonomski razvoj. Posljednjih decenija (uporedo sa razvojem Indeksa ekonomskih sloboda), pojavilo se obilje empirijskih dokaza o pozitivnoj korelaciji između ekonomskih sloboda i ekonomskog razvoja. Prema Heritage Foundation klasifikaciji ekonomskih sloboda i izvještajima Svjetske banke o dohotku *per capita*, u PPP dohodak *per capita* u 2000. za „neslobodne” ekonomije iznosio je 3585\$; a za „uglavnom neslobodne” 3229\$. Kod ekonomija koje se označavaju kao „uglavnom slobodne” i „slobodne”, dohodak se povećavao na 12569\$, tj. 26855\$. Prema skali Fraser Instituta (EFW Indeks), koja ocjenjuje ekonomske slobode po zemljama na skali od 1 (neslobodno) do 10 (slobodno), rast GDP *per capita* u periodu 1980-2000 znatno je veći kod zemalja sa većim nivoom ekonomskih sloboda. Zemlje sa EFW indeksom nižim od 5, imaju prosječan rast od 0,1%; zemlje sa ocjenom između 5 i 7, bilježe prosječnih 1,41%, dok zemlje sa ocjenom od preko 7, u ovom periodu imaju prosječan rast od 2,81%. Vidi: Gwartney, J., Lawson, R., *Economic Freedom of the World: New Directions and New Research*, Economic Freedom Network, Bratislava, Slovakia (2003).

mljama Latinske Amerike u cilju prevazilaženja finansijskih kriza 80-ih godina⁴. Konsenzus podrazumijeva sledećih 10 preporuka:

- Finansijska disciplina;
- Preusmjeravanje javne potrošnje ka oblastima koje imaju ekonomski potencijal i potencijal za poboljšanje distribucije prihoda, kao npr. primarno zdravstvo, primarno obrazovanje i infrastruktura;
- Poreska reforma (prema smanjivanju poreskih stopa i širenju poreske baze);
- Liberalizacija kamatnih stopa;
- Konkurentna politika deviznog kursa;
- Trgovinska liberalizacija;
- Liberalizacija politike stranih direktnih investicija;
- Privatizacija;
- Deregulacija (u smislu eliminisanja barijera za ulazak i izlazak);
- Obezbeđenje vlasničkih prava.

Logika, na koju su se naslanjale preporuke Vašingtonskog konsenzusa, bila je jasna. Liberalizacija i deregulacija prepoznati su kao najbolji razvojni podsticaji. Ovakav stav doveo je do gotovo potpunog izjednačavanja pojmova neoliberalizam i Vašingtonski konsenzus. Sam termin, neoliberalizam, u svom semantičkom smislu sugerise povratak liberalizma, tj. njegovo ponovno uspostavljanje.⁵ Međutim, i pored nesumnjivih ele-

⁴ Džozef Štiglic (Joseph Stiglitz), dobitnik Nobelove nagrade iz oblasti informacione asimetrije, kao jedan od najžešćih kritičara Vašingtonskog konsenzusa, koji je zbog svojih stavova protiv politike međunarodnih finansijskih institucija postao i svojevrsna antiglobalistička ikona, definiše Vašingtonski konsenzus na sledeći način: „To je bio konsenzus, koji je formulisao između 15. i 19. ulice u Vašingtonu, među članovima MMF, U. S. Trezora i Svjetske banke. Argumentovano je da osnovu za uspeh u zemljama u razvoju predstavljaju: makroekonomska stabilnost, liberalizacija (smanjivanje carinskih barijera i deregulacija) i privatizacija. Koncept je uglavnom formulisao na bazi iskustava Latinske Amerike”.

⁵ Po mnogim mišljenjima teorijsku osnovu neoliberalizma predstavlja izvorno učenje Adama Smita i Dejvida Hjumana, po kojem sloboda u ekonomskim odnosima i institucije koje je omogućavaju predstavljaju najznačajniji ekonomski resurs. Takođe, postoji teza prema kojoj neoliberalizam predstavlja pobjedu Čikaške škole ekonomije, oličene u liku i djelu Milтона Fridmana. Kao najznačajnije primjere implementacije neoliberalizma, neki autori navode uloge koje su u svojim zemljama odigrali Margaret Tačer i Ronald Regan, kao i ekonomske reforme u Čileu, u vrijeme diktature Augusta Pinočea.

menata tržišnosti, najistaknutiji zagovornici ekonomskih sloboda imaju značajne prigovore na račun liberalizacije izvođene od strane MMF-a i Svjetske banke. Njihovi osnovni prigovori odnose se na „inženjerski” pristup u rešavanju ekonomskih problema pojedinih nacionalnih ekonomija. Kopiranje rešenja iz razvijenih tržišnih ekonomija i njihovo mehaničko prenošenje, nije uvažavalo specifičnosti pojedinih zemalja, kao ni potrebu spontanog i evolutivnog nastajanja institucija. Promovisan je koncept podešavanja, po kome su pojedine nacionalne ekonomije morale da svoje makroekonomske indikatore prilagođavaju indikatorima razvijenih zemalja. Tako smo dobili poželjne nivoe budžetskog i spoljnotrgovinskog deficita, inflacije, stranih direktnih investicija itd. Nesumnjivo važna, makroekonomska stabilnost postala je cilj za sebe, a ne sredstvo u dostizanju razvojnog cilja. Pored toga, prigovori se odnose i na neadekvatnost politike kreditiranja i pomoći, kao i na eventualnu pojavu moralnog hazarda. Naime, mnoge kreditne linije i *bail out* operacije posmatrane su kao pružanje mogućnosti vladama, koje su vodile neadekvatne politike da izbjegnu konsekvence sopstvenih politika. Logika koja se nalazi iza ovakve teze jeste da su zemlje siromašne/ bogate zbog loših / dobrih politika koje sprovode, a da su upravo pomoći koje su pristizale iz MMF i Svjetske banke nerijetko predstavljale amortizer loših politika.

Kritika na adresu međunarodnih finansijskih institucije stiže i sa drugog pola političke i ideološke scene. Pod njihovim uticajem, Vašingtonski konsezus dobio je i svoju drugu konotaciju. Naime, u ovom kontekstu, neoliberalizam, globalizacija, Vašingtonski konsenzus, koriste se kao sinonimi za tržišni fundamentalizam i konzumerizam. Značenje je isključivo pejorativno, a osnovni nosioci ovih kritika stižu iz vrlo različitih društvenih i intelektualnih struktura, pri čemu im je zajednički imenitelj nezadovoljstvo globalizacijom i njenim rezultatima. Po mišljenju zagovornika ovog pristupa, globalizacija nije ništa drugo do dimna zavjesa za zadovoljavanje interesa krupnog kapitala.⁶

⁶ Povodom negativne konotacije termina Vašingtonski konsenzus, njegov kreator Džon Vilijamson kaže: „Teško je, čak i za kreatora termina, da negira da je ‘Vašingtonski konsenzus’ oštećeni brend. Izgleda da svjetska javnost smatra da je set neoliberalnih politika nametnut bespomoćnim zemljama, od strane Vašingtonskih institucija, vodio zemlje u krizu i siromaštvo. Naravno, moj pogled je potpuno drugačiji. Osnovna ideja, koju sam namjeravao da sumiram u Vašingtonskom konsenzusu nastavila je da dobija širu podršku tokom poslednje deкаде, ka tački kada je Lula morao da ga-

U nastavku je dat pregled i komentar dva osnovna pravca kritike neoliberalnih politika, Vašingtonskog konsenzusa i uloge međunarodnih finansijskih institucija u njihovom izvršenju. Ključnu tačku razdvajanja, između ova dva kritička pristupa predstavlja odnos prema tržištu, kao mehanizmu koordinacije ukupne ekonomske aktivnosti. U I dijelu, analizirani su argumenti, čija su osnovna obilježja nepriznavanje tržišta, kao najboljeg alokativnog mehanizma, i prizivanje veće uloga države. U II dijelu teksta, sistematizovani su pravci kritike zasnovani na potpuno suprotnoj tezi, po kojoj međunarodne finansijske institucije nedovoljno i neadekvatno uvažavaju zakone tržišta.

I

Najradikalniji kritičari neoliberalizma i globalizacije smatraju da se otvaranje ekonomija nerazvijenih zemalja za strane investicije i međunarodnu trgovinu nalazi isključivo u funkciji eksploatacije radne snage i prirodnih resursa nerazvijenih zemalja⁷. Po njihovom mišljenju multinacionalne korporacije dolaze u zemlje u razvoju, donose prljavu tehnologiju i uništavaju čovjekovu okolinu. Pored toga, one raubuju resurse i prirodna blaga, pri čemu plaćaju cijene na nivou koji je znatno ispod tržišnog. Lokalno stanovništvo zapošljavaju uz jako niske nadnice, ne poštuju standarde zaštite i bezbjednosti na radu, kao ni osnovna prava radnika. Jedna od paradigmi, među zagovornicima ovakvog pristupa jeste „teorija zavisnosti”⁸. Po njihovom mišljenju, globalizacija vodi pro-

rantuje njihovu primjenu da bi bio ponovo izabran. Za većinu, one su materinstvo i kolač od jabuka, i zbog toga su nazvane konsenzus.”

⁷ Najznačajnijim zagovornicima ove teorije smatraju se Noam Čomski (Noam Chomsky), Suzan Džordž (Susan George) i Naomi Klejn (Naomi Klein).

⁸ Po ovoj Teoriji, svijet je podijeljen na razvijeni kapitalistički Zapad i nerazvijenu periferiju. Održavanje slobodne trgovine između ovih zemalja, po ovoj Teoriji, vodilo je konstantnoj zavisnosti siromašnih zemalja od uvoza iz tehnološki razvijenijih zemalja. Izlaz iz ovakve situacije tražio se u zatvaranju zemlje za slobodnu trgovinu i razvoju domaće proizvodnje na bazi visokih zaštitnih carina koje su trebalo da eliminišu međunarodnu konkurenciju. Ovakav pristup dobio je i svoju institucionalizaciju kroz izvještaj: „Prema novoj trgovinskoj razvojnoj politici” (eng. *Towards a New Trade Policy for Development*), koji je objavljen 1964. godine od strane UNCTAD (eng. *U. N. Conference on Trade and Development*). Međutim, u praksi se desilo da zemlje koje su, nasuprot osnovnim tezama ovih preporuka, otvorile svoju zemlju za slobodnu trgovinu, postigle nezapamćene stope rasta. Najpoznatiji primjeri su svakako biv-

dubljanju razlika između razvijenog i nerazvijenog dijela svijeta, kao i apsolutnom povećanju bogatstva, na jednoj strani, i apsolutnom povećanju siromaštva, na drugoj strani. Dakle, predmet potpune kritičke dis-kreditacije nijesu samo glavni protagonisti MMF i Svjetska banka već i sam proces globalizacije i koristi od slobodne trgovine.⁹

Sa kvalitativnog aspekta, kontraargument ovoj tezi, o štetnosti globalizacije i slobodne trgovine, postoji još od 1817. godine i Teorije komparativnih prednosti Dejvida Rikarda (David Ricardo).¹⁰ Empirijski podaci, koji potvrđuju tezu o korisnosti globalizacije, mogu se naći u Indek-

še kolonije kao što su Singapur, Hongkong, Južna Koreja i Tajvan. U nešto kasnijem periodu, izvanredni primjeri koristi koje donosi slobodna trgovina predstavljaju Čile i Kina. Nasuprot tome, zemlje koje su posegle za zaštitom „mladih” industrija suočile su se sa činjenicom da ove industrije umjesto jačanja konkurentske sposobnosti, pate od hronične neefikasnosti i konstantne potrebe za sve većom zaštitom. Vidi: Daniel T. Griswold, *Open trade: An Important Milestone on the Road to Prosperity, The Road to Prosperity* (edited by Marc A. Miles), The Heritage Foundation (2004).

⁹ U dijelu stručne i političke javnosti postoji teza da globalizacija predstavlja „trku ka dnu”. Po ovoj tezi, kapital se kreće u pravcu teritorija na kojima postoji niži nivo zarada i niži stepen zaštite čovjekove okoline. Da bi spriječile odlazak kapitala sa svoje teritorije, razvijene zemlje snižavaju sopstvene standarde. Međutim, za ovu tezu ne postoje i empirijski dokazi koji bi je potvrdili. Upravo suprotno, navodi se da multinacionalne kompanije uvijek dovode viši nivo standarda od postojećeg u konkretnim zemljama. Između ostalog i zbog potrebe za pozitivnom percepcijom u javnosti, kao i zbog toga što to za njih ne predstavlja veliki trošak. Vidi: Daniel T. Griswold, *Open trade: An Important Milestone on the Road to Prosperity, The Road to Prosperity* (edited by Marc A. Miles), The Heritage Foundation (2004).

¹⁰ Rikardo, 1817. godine, u svojoj knjizi „Principi političke ekonomije i i oporezi- vanja”, objašnjava teoriju komparativnih prednosti na primjeru slobodne razmjene između Engleske i Portugala, tj. proizvodnje vina i tekstila u ovim zemljama. Mjereno apsolutnim troškovima proizvodnje, oba dobra jeftinije je proizvoditi u Portugalu nego u Engleskoj. Međutim, relativni troškovi proizvodnje su drugačiji. Naime, prednost u troškovima koju Portugal ima u proizvodnji vina u odnosu na Englesku mnogo je veća nego što je to kod proizvodnje tekstila. U tom slučaju, mnogo je ekonomski racionalnije za obje zemlje da se Portugal koncentriše na proizvodnju vina, a da proizvodnju tekstila prepusti Englezima. Razmjenom na slobodnom tržištu, Engleska, tj. Portugal će pribaviti nedostajuće količine vina, tj. tekstila. Ovako koncipirana situacija, koja ima za pretpostavku slobodnu trgovinu između Engleske i Portugala, obezbjeđuje mnogo više koristi za obje zemlje nego da slobodna razmjena ne postoji i da obje zemlje proizvode i vino i tekstil za svoje potrebe. Koristi od slobodne trgovine su još očiglednije ako jedna zemlja ima prednost u proizvodnji jednog, a druga drugog proizvoda. U situaciji kada imamo više zemalja i više proizvoda, mehanizam funkcioniše na isti, samo manje očigledan način.

su ekonomskih sloboda.¹¹ Pojavom Indeksa ekonomskih sloboda formirana je analitička osnova za mjerenje uticaja ekonomskih sloboda i njenih pojedinih elemenata (npr. sloboda razmjene) na ekonomski razvoj. U Tabeli 1 prikazan je uticaj slobodne razmjene na osnovne pokazatelje ekonomskog razvoja. Za potrebe analize izvršena je podjela zemalja koje su rangirane EFW Indeksom u 4 grupe.¹² Prva grupa – obuhvata 1/4 zemalja sa najvišim nivoom otvorenosti i redom do četvrte grupe, koja obuhvata 1/4 zemalja sa najnižim nivoom otvorenosti¹³.

Tabela 1. Sloboda spoljnotrgovinske razmjene i ekonomski razvoj¹⁴

Sloboda spoljnotrg. razmjene	GNI per capita, US\$ 2000.	GDP per capita, Rast 1990- 2000 (u %)
I (¼ najboljih)	22.012	1,95
II	8.453	1,66
III	6.653	1,00
IV (¼ najlošijih)	3.402	0,38

U Tabeli 1 vidimo da je nivo dohotka kod ¼ najotvorenijih zemalja u svijetu oko 7 puta veći nego kod grupe od ¼ najzatvorenijih zemalja, dok je prosječna godišnja stopa rasta GDP-a u periodu 1990 – 2000 kod I grupe veća blizu 5 puta u odnosu na IV grupu. Pored toga, neki od argumenata, koji se navode protiv otvorenosti su: (I) nejednakost; (II) redistribucija dohotka na štetu najsiromašnijih. Međutim, empirijski podaci ne govore u prilog ovoj tezi. U Tabeli 2 vidimo da je udio 10% najsiromašnijih gotovo isti u svim grupama zemalja, dok je nivo dohotka 10% najsiromašnijih gotovo 15 puta veći kod I grupe (najbolje ocijenjena grupa) u odnosu na IV grupu zemalja (najlošije ocijenjena grupa).

¹¹ Vidi: *Index od Economic Freedom*, godišnju publikaciju štampanu od strane *Heritage Foundation* i *Wall Street Journal* i *Economic Freedom of the World* štampanu od strane *Fraser Institute*.

¹² Vidi: James D. Gwartney and Robert A Lawson, *Economic Freedom of the World: 2003, Annual Report*, The Fraser Institute, Vancouver, Canada (2003) i www.freetheworld.com.

¹³ Kao kriteriji otvorenosti prilikom izrade EFW indeksa koriste se: državni prihodi ostvareni oprezivanjem uvoza; srednja carinska stopa i njena standardna devijacija; regulacija; skrivene carinske barijere; restrikcije u protoku kapitala itd.

¹⁴ Robert A. Lawson and Stephen A. Baker, *The Benefits fo Globalization: An Economic Perspective*, *Journal of Lutheran Ethics*, 2002.

Tabela 2. Sloboda spoljnotrgovinske razmjene i socijalne komponente razvoja¹⁵

	<i>Očekivano trajanje života</i>	<i>Udio 10% najsiromašnijih u dohotku</i>	<i>Nivo dohotka 10% najsiromašnijih (u \$)</i>
I (¼ najboljih)	75,52	2,99	6.401
II	68,82	2,43	2.355
III	66,07	2,51	1.624
IV (¼ najlošijih)	56,93	2,51	484

Pored toga, očekivano trajanje života (kao značajan indikator društvenog razvoja), kod I grupe zemalja, duže je za blizu 20 godina nego kod IV grupe zemalja. U Tabeli 3 vidimo da je, takođe, i nivo političkih i građanskih sloboda veći kod zemalja koje uživaju veći nivo otvorenosti.

Tabela 3. Sloboda spoljnotrgovinske razmjene i građanske i političke slobode¹⁶

	<i>Freedom House Građanske slobode (1-slobodno ... 7- nije slobodno)</i>	<i>Freedom House Političke slobode (1-slobodno ... 7- nije slobodno)</i>
I (¼ najboljih)	1,93	1,60
II	3,07	2,39
III	3,41	3,55
IV (¼ najlošijih)	4,11	3,96

Ovi empirijski podaci potvrđuju tezu o korisnosti od slobodne trgovine. Dakle, otvorenije zemlje su u isto vrijeme i bogatije, njihovi građani žive duže i uživaju veći nivo političkih i građanskih sloboda. Pored toga, na osnovu podataka o nivou dohotka 10% najsiromašnijih, zaključujemo da su siromašni manje siromašni u otvorenijim ekonomijama. Empirija potvrđuje tezu o transakciji kao društveno-superiornom ishodu. Naime, transakcija će se desiti jedino ukoliko oba transaktora imaju interes. Eventualno postojanje državne granice između njih ne mijenja ništa.¹⁷ Slobodna međunarodna trgovina samo povećava mogućno-

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Kao što je rečeno, osnovna pretpostavka slobodne trgovine jeste postojanje dva aktera na tržištu koji ulaze u transakciju ukoliko procijene da njena realizacija vodi ostvarivanju njihovih ličnih interesa. Ova činjenica nema mnogo veze sa eventualnim

sti. Ona, u skladu sa Rikardovom Teorijom komparativnih prednosti, olakšava specijalizaciju, pa samim tim i bolje korišćenje komparativnih prednosti. Globalno tržište pruža mogućnost za povećanje konkurentnosti kroz snižavanje jediničnih troškova na bazi ekonomije obima.¹⁸ Pored toga, slobodna trgovina, značajno smanjuje opasnost od monopola, korupcije, *rent-seeking* i „sive“ ekonomije.¹⁹

postojanjem državne granice između njih. Ovdje valja postaviti pitanje koje su postavili Baker i Lawson u radu „Benefiti globalizacije: Ekonomska perspektiva“. „Da li se koristi od slobodne razmjene završavaju na nacionalnim granicama?“ U razmjeni ne učestvuju države nego pojedinci. Oni međusobno trguju i razmjenjuju dobra i usluge isključivo ako je to u obostranom interesu. Ako znamo da je nacionalni, odnosno, državni interes izveden iz ličnog interesa članova društva, zaključujemo da svaka tržišna transakcija u kojoj učestvuje određeni član društva vodi zadovoljavanju i šireg društvenog interesa. Kada je interes pojedinca zadovoljen na tržišnoj osnovi, zadovoljen je i interes društva u cjelini. Naime, trgovina je „igra sa pozitivnim ishodom“ (eng. *positive-sum game*), u kojoj pored oba transaktora, profitiraju i svi članovi društva.

¹⁸ Vidi: James D. Gwartney i Richard L. Stroup, *Šta svako treba da zna o ekonomiji i prosperitetu*, IEDM (1993).

¹⁹ Grisvold (Griswold) u svom zalaganju za slobodnu trgovinu ide korak dalje. Naime, on elaborira Teoriju „prednosti kasnog ulaska“ (eng. „*Latecomer's Advantages*“), prema kojoj posebne koristi od slobodne trgovine imaju one zemlje koje se na otvoreno globalno tržište uključuju kasnije.

Prvo, siromašne zemlje uključivanjem u slobodnu trgovinu imaju momentalne koristi i u oblasti potrošnje i u oblasti proizvodnje. Naime, potrošači dobijaju mogućnost da kupuju bolje proizvode po nižim cijenama, dok proizvođači imaju jeftiniji i lakši pristup proizvodnim inputima.

Drugo, konkurencija donosi koristi usljed ostvarivanja „dinamičkih dobitaka“. Ova teza se zasniva na činjenici da međunarodna konkurencija djeluje motivišuće na domaće proizvođače. Oni, ukoliko žele da u prisustvu strane konkurencije opstanu na domaćem tržištu, konstantno moraju da usavršavaju sopstvenu proizvodnju.

Treće, otvaranjem slobodne trgovine, omogućava se lakši pristup novim tehnologijama. Tako siromašne zemlje ne moraju da prolaze sve razvojne faze u stvaranju tehnologija, već je dovoljno da stvaranjem povoljnih uslova za slobodnu trgovinu privuku strane investicije (koje po pravilu donose nove tehnologije i *know-how*) i na taj način uživaju koristi od tehnološkog napretka (konkurentnija proizvodnja, obrazovna stanovništva i radne snage itd.).

Četvrto, siromašne zemlje su uglavnom bogate ljudima (eng. *people-rich*) a siromašne kapitalom (eng. *capital-poor*). Priliv stranih investicija, koji je uvijek pratilac otvaranja zemlje i stvaranja preduslova za slobodnu trgovinu, omogućava zapošljavanje ljudi. Strani kapital je motivisan da se kreće ka oblastima sa jeftinijom radnom snagom, ukoliko je omogućena sloboda u ekonomskim odnosima. Ovo dalje utiče na poboljšanje opšteg standarda (otvaranje novih radnih mjesta, rast plata, izgradnja infrastrukture itd.). Vidi: Daniel T. Griswold, *Open trade: An Important Milestone on*

U kontekstu pogubnosti globalizacije, kritikuju se niske nadnice i obespravljani radnici. Međutim, zapostavlja se činjenica da se globalizacija zasniva na slobodnom tržištu i konkurenciji. U uslovima slobodne konkurentske utakmice, kapital se uvijek kreće u pravcu njegove najefikasnije upotrebe. Od ovakvog kretanja kapitala imaju koristi, kako njegovi vlasnici tako i zemlje u koje investicije dolaze. Investicije donose nova radna mjesta, nova znanja, nove poreske prihode i jačanje konkurentske utakmice. Koristi, svakako, imaju i radnici. Iako je često istina da su nadnice manje od nadnica za isti posao u razvijenim zemljama, istina je i da su one konkurentnije od postojećih. Da bi investitor bio konkurentan, on mora da ponudi bolje uslove. I svaka sledeća investicija mora da bude još konkurentnija. Ovo i jeste jedan od osnovnih mehanizama funkcionisanja konkurencije. Insistiranje na izjednačavanju investicionih uslova (porezi, regulativa, nadnice u razvijenim zemljama i u zemljama u razvoju), zemljama u razvoju uništava jedinu konkurentsku prednost.

Pored navedenih argumenata, zasnovanih na gotovo potpunom negiranju suštine globalizacije, postoji i mnogo sofisticiraniji segment kritike globalizacionih procesa, koji je u prvom redu usmjeren na načine njegovog izvođenja od strane međunarodnih finansijskih institucija. Najznačajniji eksponent, u ovom dijelu, jeste Džozef Štiglic (Joseph Stiglitz).²⁰ Osnovu njegovih kritika možemo podijeliti na dva osnovna pravca. Jedan se odnosi na način kako se globalizacija izvodi, tj. u prvom redu uloga MMF i Svjetske banke u globalizacionim procesima. Drugi pravac se odnosi na njegovo nepovjerenje u sposobnost tržišta kao „samoregulativnog mehanizma”. Zbog činjenice da je prvi set kritika često zasnovan na konkretnim rešenjima i politikama za pojedine zemlje, koja su često obojena i dnevno-političkim dešavanjima, za potrebe ovog rada bavićemo se drugim setom kritika, koji suštinski osporava sposobnost tržišta da reguliše ekonomsku aktivnost.

the Road to Prosperity, The Road to Prosperity (edited by Marc A. Miles), The Heritage Foundation (2004).

²⁰ Posebnu pikanteriju koja se odnosi na kritike MMF i SB od strane Štiglica, predstavlja činjenica da je on bivši glavni ekonomista Svjetske banke. Pored toga, Štiglic je dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju (2001), a radio je kao Predsjednik Savjeta ekonomskih savjetnika, u administraciji američkog Predsjednika Bila Klintonna (Bil Clinton).

Kao jedan od teorijskih argumenata, koji Štiglic navodi u prilog tezi o pogubnosti tržišnog pristupa, kao i potrebi snažnije uloge države, jeste nesavršenost tržišta²¹. Po njegovom mišljenju, tržište ne vodi ka efikasnosti, a još manje rešenjima koja su u skladu sa socijalnom pravdom²². Ova teza objašnjava se informacionom asimetrijom i nepotpunom informisanošću. Štiglic navodi da u uslovima nepotpune informisanosti i asimetrije u informacijama, tržišta nikada ne dostižu Pareto-efikasnost²³. Ovu tezu o nesavršenosti tržišta Štiglic koristi kao argument o potrebi uplitanja države u tržišnu utakmicu. Naime, po Štiglicovom mišljenju, u svakoj tržišnoj situaciji postoji šema državne reakcije koja bi dovela do Pareto superiornijeg ishoda u kome su svi u boljoj situaciji nego prije intervencije. Štiglic ne negira u potpunosti neophodnost tržišnog mehanizma, nego navodi da bi dijapazon vladinih aktivnosti morao biti mnogo širi.

U ovom dijelu, mnogo teorijski adekvatnije bilo bi posmatrati teze o savršenom takmičenju, savršenim tržištima i savršenoj informisanosti kao hipotetičke i isključivo teorijske pretpostavke. Pareto-efikasnost je, takođe, teorijski i hipotetički koncept. Na tezi o nesavršenosti tržišnih informacija, Štiglic bazira svoju tezu o neophodnosti državnog uplitanja. Dakle, na tržištu učestvuje nebrojeno mnogo transaktora koji imaju ograničeno znanje. Njihovo ograničeno znanje onemogućava dostizanje Pareto-efikasnosti. Tada, po Štiglicovom mišljenju, na scenu stupa država, koja nadomješćuje nedostatak znanja i svojim odlukama iz oblasti ekonomske politike pomjera stanje u pravcu većeg nivoa Pareto-efikasnosti. Po ovoj Teoriji, nedostatak znanja kod tržišnih transaktora o pojavama za koje su profesionalno vezani i od čijeg poznavanja zavisi njihova egzistencija, nadoknadiće se reakcijama državne administracije. Štiglic ne objašnjava na čemu se bazira pretpostavka o kapacitetima i znanju bilo koje državne uprave ili međunarodne institucije za ispunjavanje ovako ambicioznog zadatka. Takođe, gotovo potpuno se

²¹ Vidi: Joseph Stiglitz, *Globalization and It's Discontents*, W. W. Norton & Company, June (2002); Joseph Stiglitz, *Roaring Nineties*, W. W. Norton & Company, June (2002); Joseph Štiglic, *Making Globalization Work*, Penguin Books, August (2006) itd.

²² Vidi: Joseph Stiglitz, *Daedalus*, Volume 133, Iss. 3 (2004).

²³ Naime, Štiglic navodi: „Kada god je tržište nesavršeno i/ ili informacija imperfektna (što je, zapravo, slučaj u svim ekonomijama), konkurentska, tj. tržišna alokacija ne dostiže Pareto efikasnost“.

ignoriše koncept maksimizacije korisnosti, po kome se svako ponaša u skladu sa svojim interesima, pri čemu prioriteti u zadovoljavanju interesa predstavljaju subjektivne kategorije. Zanimaruje se i ograničeno znanje zaposlenih u državnoj upravi, kao i njihovo eventualno oportunističko ponašanje.

U Štiglicovoj tezi ignorišu se koncepti (metodološki individualizam, maksimizacija korisnosti, ograničena racionalnost i oportunističko ponašanje), po kojima je tržište, prije svega, dinamička kategorija²⁴. Tržište posmatrano kao proces, a ne stanje, omogućava da pojedinac, na bazi sopstvenog (ograničenog) znanja, (nepotpune) informisanosti i kapaciteta, uđe u tržišnu utakmicu u cilju ostvarivanja sopstvene koristi. Živimo u svijetu nepotpunih informacija, ograničenih znanja i nezivjesne budućnosti. U takvim uslovima, rezultati svake odluke su nezivjesni. Naime, na bazi našeg današnjeg znanja i informacija, mi donosimo investicione odluke koje će se efektuirati u budućnosti. Odsustvo determinizma i nepostojanje potpunih informacija, govore da ne postoje apsolutno tačne odluke. Jedino što je moguće jeste na bazi metoda pokušaja i pogreške da tražimo rešenja koja će posredstvom tržišne razmjene biti prihvaćena od drugih. Tržišna razmjena, zapravo, potpuno nasuprot Štiglicovoj tezi, omogućava nam da koristimo znanja koja nemamo.²⁵

Štiglic koristi određene tržišne pojave i deformacije kao argument protiv tržišta. Najpoznatiji i relativno nov primjer predstavlja slučaj bankrota Enrona, kao i moralni hazard koji je bio prisutan u toj situaciji, a odnosio se kako na menadžere Enrona tako i na njegovog revizora-globalnu konsultantsku kuću Artur Andersen (Arthur Andersen). U osnovi slučaja nalazi se netačno finansijsko izvještavanje. Poslovni rezultati su prikazivani boljima nego što jesu, u cilju rasta vrijednosti akcija na berzi. Šta se desilo? Afera je otkrivena, glavni akteri-menadžeri, su kažnjeni. Oni koji ovoj situaciji nisu doprinijeli, ali jesu prihvatili rizik ulaska u preduzetnički poduhvat, bili su na gubitku. Tu se prije svega misli na vlasnike akcija, koji nijesu bili u posjedu informacije o „naduvavanju” akcija od strane menadžmenta. Radnici, koji su izgubili posao, takođe, su na gubitku. Međutim, priroda posla u privatnoj fir-

²⁴ Metodološki individualizam, maksimizacija korisnosti, ograničena racionalnost i oportunističko ponašanje su osnovni postulati neoinstitucionalne ekonomije.

²⁵ Pogledati teorije Tržišta Von Mizesa (Von Mises) i Hajeka (Hayek).

mi jeste odsustvo garancija. Mogućnost bankrotstva uvijek postoji. Ko im je pritekao u pomoć? Tržište rada, koje je u potpunosti apsorbavalo trenutni višak ponude, nastao nestajanjem Enrona. Dakle, kažnjeni si glavni krivci. Firme Enron i Artur Andersen, kao i glavni protagonisti u okviru ovih firmi. Na gubitku su i oni koji su prihvatili rizik ulaska u preduzetnički poduhvat i koji bi u slučaju dobitka imali i korist od nje-ga. Dobila je konkurencija koja je preuzela poslove koje su do tada oba- vljale ove firme. A nisu izgubili oni koji ovome ni na koji način nijesu doprinijeli, niti prihvatili rizik, niti očekivali eventualne koristi podu- hvata. Npr., poreski obveznici. Ovo je upravo način kako tržište radi. Naprotiv, Štiglicovoj tezi, ovaj primjer bi upravo mogao da bude argu- ment za tržište. Gotovo sve pretpostavke tržišne utakmice bile su pri- sutne. Ograničeno znanje, informaciona asimetrija, ograničena racio- nalnost, rizik, gubitak, odgovornost itd. Štiglic nije ponudio način kako bi država mogla da preduprijedi ovakva dešavanja. Ili koji bi mehani- zam za saniranje štete bio bolji, osim onoga da štetu ponesu oni koji su i prihvatili rizik. I to do nivoa do kojeg su ga prihvatili. Manjinski akci- onari do vrijednosti akcije, a menadžeri obje firme do krivične i mate- rijalne odgovornosti. Eventualno poboljšanje regulative, koje bi moglo da umanjí rizik pojavljivanja ovakvih događaja u budućnosti, prije bi bio argument o učenju putem pokušaja i pogreške, nego argument pro- tiv tržišta.²⁶ Naime, principal-agent problemi, u kontekstu tržišnih od- nosa i disperzovanog vlasništva, jesu predmet stalnog izučavanja i tra- ženja najboljih rešenja.

Pored toga, Štiglic čak osporava valjanost fundamentalne teze Ada- ma Smita, po kojoj učesnici na tržištu, radeći u sopstvenom interesu, do- prinose i interesima društva u cjelini. Po njegovom mišljenju, nevidljí- va ruka povremeno nije vidljíva, prosto, zato što je nema. Odnosno, na- vodi da su osnovne pretpostavke Smitove teze savršeno takmičenje, sa- vršena tržišta i savršena informisanost itd.²⁷ Međutim, ovakva teza na- prosto ne stoji. Naime, jasno je da Smitova teza o pojedincu, koji na tr-

²⁶ Interesantna je teza po kojoj ovakvi problemi upravo jesu posljedica državne regulacije. Naime, navodi se da je do prevelike usitnjenosti vlasništva upravo došlo pod uticajem državne regulative koja je sprečavala preveliku koncentraciju kapitala. Otuda problem na relaciji vlasnik- menadžer. Vidi: Ivan Janković, *Nobelovac između Vatikana i Volstrita*, NSPM (2006).

²⁷ Vidi: Džozef Štiglic, *Daedalus*, Volume 133, Iss. 3 (2004).

žištu, zadovoljavajući svoje interese, doprinosi interesima društva u cjelini, funkcionira u određenom institucionalnom ambijentu. Smit navodi da adekvatan ambijent podrazumijeva: „Mir, niske poreze i podnošljivu diobu pravde”. On takođe govori o neophodnosti finansiranja zaštite ljudi i imovine i nekih funkcija za koje ne postoji interes privatnog sektora, kao i neophodnosti međunarodne podjele rada. Međutim, u ovim navodima, nema ni nagovještaja mnogo kasnije izmišljene, a sada već prevaziđene, hipotetičke teorije o savršenim tržištima²⁸.

Štiglic, takođe, navodi da protekcionizam donosi koristi onima koji ga upražnjavaju „omogućavajući im da uživaju disproportionalne koristi na trošak zemalja u razvoju”. Po njegovom mišljenju, razvijene zapadne zemlje nastavljaju da subvencioniraju svoju proizvodnju i ne otvaraju svoje ekonomije za slobodan uvoz proizvoda iz zemalja u razvoju, koje su s druge strane prinuđene da svoje ekonomije otvore za uvoz iz razvijenih zemalja i u isto vrijeme zaustave subvencionisanje svoje proizvodnje. Ekonomska teorija, po ovom pitanju, govori da slobodna trgovina donosi koristi svakome ko je upražnjava. S druge strane, sprečavanje slobodne trgovine od strane razvijenih zemalja donosi štetu zemljama u razvoju, ali i mnogo više šteta samim zemljama koje je upražnjavaju. Po MMF studiji, protekcionizam bogatih zemalja donosi štetu zemljama u razvoju na nivou od \$8 milijardi, dok u istoj situaciji one same trpe štetu na nivou od \$92 milijarde.²⁹

II

Osnovni predmet kritike neoliberalizma u izvedbi MMF-a i Svjetske banke, iz perspektive zagovornika slobode u ekonomskim odnosima, predstavlja koncept obezbjeđivanja makroekonomske stabilnosti na bazi poželjnih nivoa makroekonomskih agregata. Ovaj koncept funkcionira na bazi prepoznatih nivoa pojedinih makroekonomskih indikatora (inflacija, budžetski deficit, saldo bilans plaćanja, kapitalni račun, kre-

²⁸ Štiglic pominje pohlepu u kontekstu negativnih pojava današnjeg kapitalizma. Međutim, pohlepa se može efektuirati na razne načine. Ako se ona efektuira u tržišnim aktivnostima, onda je i korisna. Nasuprot tome, ako se efektuira u nezakonitim aktivnostima, onda je i kažnjiva. Dobri sistemi se razlikuju i po tome. Tržišne aktivnosti treba podsticati, dok ostale treba demotivisati.

²⁹ Vidi: Daniel T. Griswold, Book Review: *Globalization and Its Discontents*, Cato Institute (2002).

ditni i monetarni agregati, strane direktne investicije, kao i neke politike strukturnog prilagođavanja, privatizacije itd.), koji su dati kao ciljevi ili zadate veličine pojedinim zemljama primaocima pomoći međunarodnih finansijskih institucija. U zavisnosti od ostvarivanja ciljeva, zemlja je mogla biti nagrađena jeftinijim kreditima, otpisom dugova i raznim drugim vidovima pomoći. Ovakav model podešavanja makroekonomskih performansi, prepoznat je kao kopiranje države blagostanja na tranzicione uslove³⁰. Kao glavni nedostaci ovog modela navode se nepoštovanje specifičnosti i preovlađujućih kulturnih matrica u određenom društvu³¹, kao i kreiranje institucionalnog deficita po pitanju podrške preduzetničkoj energiji i inicijativi.³²

Svakako da većina preporuka koje su promovisale međunarodne finansijske institucije, a koje su bile proklamovane Vašingtonskim konsenzusom, nijesu bile sporne sa stanovišta jačanja tržišnih mehanizama. Npr., suzbijanje inflacije, liberalizacija trgovine i kamatnih stopa, privatizacija, deregulacija itd., predstavljaju primjere protržišnih politika. Međutim, u praksi su se često dešavali problemi oko prepoznavanja prioriteta. Svako odstupanje od zadatog nivoa pojedinih agregata izazivalo je podozrenje predstavnika međunarodnih finansijskih institucija, a često i reakcije na bazi primjene netržišnih politika. Preporuke za eliminisanje deficita platnog bilansa, kao vrlo čestog propratnog efekta otvaranja ekonomije, često se zasnivala na spoljnotrgovinskim restrikcijama. Istu situaciju imamo kad su u pitanju kreditne ekspanzije ili jako izražen rast pojedinih privrednih grana. Npr., politika balansirano budžeta, svakako da je dobrodošla, i ona predstavlja preporuku međunarodnih finansijskih institucija. Međutim, njegovo odr-

³⁰ E. Colombato, *Was transition about free market economics?* Journal des Economies et des Humaines, Volume XL. Takođe, objavljeno u Zbornik radova „Preduzetnička ekonomija”, Volume I, 12/2002, Postdiplomske studije „Preduzetnička ekonomija”, Podgorica.

³¹ Vidi S. Pejovic, *Understanding Transaction Costs of Transition: it's the Culture stupid*, European Association of Law and economics, 19 annual conference, September 2002. Takođe, objavljeno u Zbornik radova „Preduzetnička ekonomija”, Volume I, 12/2002, Postdiplomske studije „Preduzetnička ekonomija”, Podgorica.

³² V. Vukotić, *Preduzetnička ekonomija i tranziciona paradigma*, Zbornik radova „Preduzetnička ekonomija”, Volume I, 12/2002, Postdiplomske studije „Preduzetnička ekonomija”, Podgorica.

žanje na bazi povećanje poreza, što takođe često predstavlja preporuku, pogrešno je oruđe.

Dobru ilustraciju razlike između neoliberalizma, u izvođenju međunarodnih finansijskih institucija, s jedne strane, i klasičnog liberalizma, s druge strane, predstavlja sledeći primjer, koji je direktno zasnovan na politici održavanja balansiranog budžeta uz povećanje poreza. U jednoj svojoj debati sa Štiglicem, Rogof-visokopozicionirani službenik MMF, povodom pominjanja Laferove krive i teze o snižavanju poreza, kao dobroj politici za prikupljanje većih poreskih prihoda, poziva se na Džordža Buša Seniora (George Bush, Sr) i ovu teoriju naziva vudu ekonomija. S druge strane, povodom iste teme smanjenja poreza Milton Fridman (Milton Friedman), kaže: „...smanjenje poreza je uvijek dobro: bilo kakvog poreza, bilo kada, iz bilo kog razloga, sa bilo kakvim obrazloženjem”.

Za kvalitetniju ocjenu djelovanja MMF-a i Svjetske banke, pored navedenih kvalitativnih elemenata, potrebno je sagledati opšti globalni kontekst u kome djeluju, kao i rezultate sa stanovišta ostvarivanja razvojnih ciljeva. Naime, globalne ekonomske okolnosti drastično su se promijenile od 1944. godine, kada je MMF formiran³³. Osnovni zadatak MMF-a, u vrijeme njegovog formiranja, odnosio se na očuvanje stabilnosti međunarodnog monetarnog sistema. U tom smislu, osnovni posao bio je pomoć nacionalnim vladama i centralnim bankama u cilju očuvanja stabilnosti nacionalnih valuta. U praktičnom smislu, ovo je podrazumijevalo intervencije na tržištu od strane MMF-a. Vrlo konkretne akcije kupovine, prodaje i pozajmljivanja, s ciljem održavanja vrijednosti određene valute u odnosu na zlato, bile su osnovni elementi aktivnosti. Međutim, posle 1971. godine, ukidanja zlatnog standarda i uvođenja fluktuirajućeg kursa, ova vrsta MMF operacija izgubila je na značaju.

Pored toga, uporedo sa rastom i ubrzavanjem privatnih transakcija na globalnom tržištu, smanjivao se značaj MMF-a, kao i kapacitet njegove reakcije. U vrijeme, kada je MMF formiran, broj i količina privatnih transakcija bili su minimalni. Međutim, danas, ukupan dnevni obrt prelazi 2 triliona \$.³⁴ U poređenju sa tim, 220 milijardi sa koji-

³³ Vidi: Bryan T. Johnson, *The International Monetary Fund: Outdated, Ineffective and Unnecessary*, Heritage Foundation, Washington D. C., (1997) i www.heritage.org.

³⁴ Vidi: OECD Letter, Vol. 6, No. 2 (March 1997), p. 7.

ma raspoláže MMF, u okviru kojeg je samo dio namijenjen za finansijske transakcije, čini se nedovoljnim. Pored samog iznosa, značajno se usporava i sposobnost i brzina reagovanja MMF-a u kriznim situacijama. Snaga valuta nacionalnih ekonomija mijenja sa na osnovu individualnih odluka ogromnog broja transaktora. Uticaj ovih transakcija na vrijednost valuta mijenja se iz minuta u minut, dok bi MMF-u trebalo nedelje ili mjeseci da biše reagovali³⁵. Gotovo ista situacija postoji i po pitanju stranih investicija. Za razliku od vremena osnivanja MMF-a, kada gotovo da nijesu postojale mogućnosti za značajnije strane investicije u zemlje u razvoju, danas postoji vrlo izražena konkurentska utakmica za ulaganje u zemlje u razvoju. U tim situacijama, MMF i Svjetska banka znaju da se nađu u situaciji nelojalne konkurencije privatnim investitorima, zbog svojih intervencija na bazi jeftinih kredita i subvencionisanih kamata. Pored toga, aktivnosti MMF-a, koje su prevashodno zamišljene kao kratkoročne pomoći vremenom pokazuju tendenciju dugoročnog zadržavanja, a u nekim slučajevima kreiranja i dugoročne zavisnosti³⁶.

Međutim, najveći prigovor politikama međunarodnih finansijskih institucija odnosi se na činjenicu da oni nijesu u dovoljnoj mjeri uspjeli da podrže razvoj. Ana I. Eiras po tom pitanju navodi empirijske podatke.³⁷ U Tabeli 4 dati su podaci o 10 najznačajnijih primalaca IDA kredita, kao dijela Svjetske banke.

³⁵ U vezi sa ovim Brajan T. Džonson kaže: „...Vrijednost svjetskih valuta prilagođava se svakog minuta, dok se reakcija MMF-a može mjeriti u danima, nedjeljama ili čak mjesecima. U mnogim slučajevima, dok se čekalo na odluku MMF-a, zemlja je već trpila konsekvence valutnog kolapsa – kolapsa koji je izazvan neadekvatnim menadžmentom. U nekim slučajevima, zemlje su uspijevale da se oporave u periodu čekanja reakcije MMF-a”.

³⁶ Kao ilustracija ovoj tezi može poslužiti podatak o aktivnostima MMF-a u periodu 1965 – 1995. U ovom periodu, 137 zemalja je primilo zajmove od MMF-a. Za 81 zemalju iz ove grupe, u periodu 1980 – 1995, za preko 50% povećao se broj kredita u odnosu na period 1965 – 1980. Samo 44 zemlje smanjile su broj pozajmljivanja, dok je njih 12 ostalo na približno istom nivou. Vidi: Doug Bandow, *A Record of Addiction and Failure, Perpetuating Poverty, The World Bank, the IMF, and the Developing World* (Washington, D. C.: Cato Institute, 1994).

³⁷ Vidi: Ana I. Eiras, *IMF and World Bank Intervention: A Problem, Not a Solution*, Heritage Foundation (2003).

Tabela 4. Krediti Svjetske banke po zemljama³⁸

Zemlja	Primljeni IDA krediti (u milijardama \$)	GDP per capita u vrijeme prvog kredita	GDP per capita u 2002.	Indeks ekonomskih sloboda*
Indija	\$28,844	\$183 (1961)	\$494	3,50
Kina	\$9,947	\$69(1961)	\$942	3,55
Bangladeš	\$9,914	\$213(1973)	\$396	3,50
Pakistan	\$6,642	\$186(1961)	\$527	3,30
Gana	\$4,016	\$447(1962)	\$432	3,40
Tanzanija	\$3,910	\$181(1988)	\$204	3,35
Vijetnam	\$3,862	\$185(1984)	\$412	3,70
Etiopija	\$3,779	\$117(1981)	\$124	3,50
Uganda	\$3,401	\$236(1982)	\$367	2,85
Kenija	\$3,237	\$205(1964)	\$325	3,10

* Uzete su ocjene Indeksa ekonomskih sloboda, Heritage fondacija, koji primjenjuje skalu od 1 (slobodno) do 5 (neslobodno).

Pozivajući se na rezultate iz tabele, Eiras zaključuje da je Indija ostala siromašna i ekonomski neslobodna bez obzira na \$28,8 milijardi IDA kredita od 1961. godine. Isto tako, Bangladeš, kao 3. najznačajniji primalac kredita, poslije 30 godina saradnje sa Svjetskom bankom, nalazi se na listi Transparency International kao najkorumpiranija zemlja svijeta i u isto vrijeme 3. najsiromašnija zemlja svijeta. Sumarno, poslije primanja IDA kredita u periodu od prosječnih 37 godina, gotovo sve zemlje sa liste 10 najznačajnijih primalaca IDA kredita i dalje su „uglavnom neslobodne” (izuzetak je Uganda, koja ima ocjenu „uglavnom slobodna”). Ilustrativno djeluje podatak da su zemlje iz ove grupe, u vrijeme primanja prvog kredita, imale GDP *per capita* između \$117 i \$447, dok se u 2002. godini ovaj pokazatelj kretao između \$124 i \$527.

³⁸ The World Bank, World Development Indicators, 2003, on CD-ROM, Gerald P. O’ Driscoll Jr., Edwin J. Feulner and Mary Anastasia O’ Grady, 2003, *Index of Economic Freedom*, Heritage Foundation and The World Bank, The World Bank Annual Report 2002.

Tabela 4. Krediti MMF po zemljama³⁹

Zemlja	Primljeni MMF krediti (u milijardama \$)	GDP per capita u vrijeme prvog kredita	GDP per capita u 2002.	Indeks ekonomskih sloboda
Brazil	\$53,05	\$1,742 (1960)	\$4,644	3,50
Turska	\$31,63	\$1,619(1968)	\$2,942	3,55
Argentina	\$26,46	\$5,419(1960)	\$6,579	3,50
Meksiko	\$24,77	\$1,639(1960)	\$3,713	3,30
Južna Koreja	\$21,01	\$1,547(1965)	\$14,280	3,40
Rusija	\$15,64	\$2,967(1992)	\$2,734	3,35
Indonezija	\$14,44	\$259(1961)	\$1,060	3,70
Indija	\$8,47	\$180(1960)	\$494	3,50
Filipini	\$3,80	\$753(1962)	\$1,195	2,85
Pakistan	\$3,62	\$181(1960)	\$527	3,10

Eiras navodi sličnu problematiku i oko MMF zajmova. U Tabeli 4 vidimo da je npr. Brazil poslije \$53 milijarde kredita od 1958. godine i dalje „uglavnom neslobodan”, a 49% populacije u ovoj zemlji je i dalje siromašno. Ona, takođe, navodi primjer Argentine, koji se smatra najvećim MMF neuspjehom. Ova teza se objašnjava neprestanim ponavljanjem *bail out* operacija od strane MMF-a. Ovo je, smatra Eiras, dovelo do nedostatka motivacije za argentinski establišment da radi na reformama, te da je ovakva praksa kreditiranja osnovni razlog loših ekonomskih performansi argetinske ekonomije⁴⁰.

³⁹ International Monetary Fund, „IMF Lending Arrangements” at www.imf.org, The World Bank, World Development Indicators, 2003, on CD- ROM, Gerald P. O’Driscoll Jr., Edwin J. Feulner and Mary Anastasia O’Grady, 2003, *Index of Economic Freedom*, Heritage Foundation.

⁴⁰ Sa stanovišta načina funkcionisanja međunarodnih finansijskih institucija, mnogi autori navode ugrađenu „sistemsku” grešku. Naime, po prirodi stvari, međunarodne finansijske institucije svoju funkciju ostvaruju saradnjom sa nerazvijenim zemljama i njihovim vladama. S druge strane, znamo da su zemlje bogate ili siromašne u zavisnosti od politika koje vode. Ako je zemlja siromašna, onda je to tako zbog loše politike, koja ne podržava slobodu u ekonomskim odnosima. Pomažući vladama zemalja koje vode loše politike, MMF i Svjetska banka utiču na to da se one ne suoče sa posljedicama loše politike. U ovom dijelu, kontraargument svakako može da predstavlja „kondicionalnost” asistencije od strane međunarodnih finansijskih institucija.

Sumarno, poslije primanja MMF kredita u periodu od prosječnih 42 godine (izuzev Rusije), gotovo sve zemlje sa liste 10 najznačajnijih primalaca MMF kredita i dalje su „uglavnom neslobodne” (Meksiko i Argentina su nešto bolji). Ilustrativno djeluje podatak da su ove zemlje, u vrijeme primanja prvog kredita, imale GDP *per capita* između \$259 i \$5,419, dok se u 2002. godini ovaj pokazatelj kretao između \$494 i \$6,579. Izuzetak predstavlja Južna Koreja sa \$14,280 GDP *per capita*.

Pored toga, empirijsku argumentaciju oko loših rezultata MMF politike pruža i Brajan T. Džonson, po kome u grupi od 89 nerazvijenih zemalja, koje su primale MMF kredite u periodu između 1965. i 1995. godine, 48 nijesu u ekonomski boljoj situaciji nego prije primanja MMF kredita. Od ovih 48 zemalja, 32 su siromašnije, dok su 14 zemalja za najmanje 15% lošijih ekonomskih performansi nego što su bili prije primanja prvog MMF kredita.

*

Osnovu klasičnog liberalizma predstavlja saznanje da je sloboda u ekonomskim odnosima osnovni ekonomski resurs. Jedine institucije u funkciji razvoja su one koje podržavaju slobodnu razmjenu i na njoj zasnovanu podjelu rada. Neke kasnije uspostavljene discipline, kao što su nova institucionalna ekonomija, ekonomija vlasničkih prava, evolutivna ekonomija, ekonomija transakcionih troškova, prihvatanju slobodu u ekonomskim odnosima kao osnovnu pretpostavku razvoja. U osnovi svih ovih disciplina, nalazi se pojedinac i njegovi lični interesi, kao i spoznaja da samo u uslovima tržišta i konkurencije privatna inicijativa postaje pokretač razvoja. Samo u tržišnoj utakmici, pojedinac koji u uslovima konkurencije radi na zadovoljavanju svojih interesa, zadovoljava i interese društva u cjelini.

Ovakvo poimanje slobode u ekonomskim odnosima predstavlja tačku razdvajanja između klasičnog liberalizma i neoliberalizma u izvedbi MMF-a i Svjetske banke. Iz liberalne perspektive, globalizacija nije ništa drugo do smanjivanje barijera za slobodnu razmjenu. Slobodna razmjena može da funkcioniše samo u uslovima niskih poreza i deregulacije. Jedina dobra ekonomska politika je ona koja povećava ekonomske slobode. S druge strane, politika međunarodnih finansijskih institucija uglavnom podrazumijeva prilagođavanje poželjnim nivoima pojedinih

makroekonomskih indikatora.⁴¹ U velikom broju praktičnih slučajeva, ovo znači i vođenje politika koje narušavaju ekonomske slobode.

LITERATURA

- 1) Dag Einar Thorsen and Amund Lie, *What is neoliberalism?*, Department of Political Science, University of Oslo (2006);
- 2) Gwartney, J., Lawson, R., *Economic Freedom of the World: New Directions and New Research*, Economic Freedom Network, Bratislava, Slovakia (2003);
- 3) Daniel T. Griswold, *Open trade: An Important Milestone on the Road to Prosperity, The Road to Prosperity* (edited by Marc A. Miles), The Heritage Foundation (2004);
- 4) Index od Economic Freedom, godišnja publikacija štampana od strane Heritage Foundation i Wall Street Journal i *Economic Freedom of the World* štampana od strane Fraser;
- 5) James D. Gwartney i Robert A Lawson, *Economic Freedom of the World: 2003 Annual Report*, The Fraser Institute, Vancouver, Canada (2003) i www.freetheworld.com;
- 6) Robert A. Lawson and Stephen A. Baker, *The Benefits fo Globalization: An Economic Perspective*, Journal of Lutheran Ethics, 2002;
- 7) James D. Gwartney i Richard L. Stroup, *Šta svako treba da zna o ekonomiji i prosperitetu*, IEDM (1993);
- 8) Joseph Stiglitz, *Globalization and It's Discontents*, W. W. Norton & Company, June (2002);
- 9) Joseph Stiglitz, *Roaring Nineties*, W. W. Norton & Company, June (2002);
- 10) Joseph Stiglitz, *Making Globalization Work*, Penguin Books, August (2006);
- 11) Joseph Stiglitz, *Daedalus*, Volume 133, Iss. 3 (2004);
- 12) Daniel T. Griswold, Book Review: *Globalization and It's Discontents*, Cato Institute (2002);
- 13) *International Monetary Fund, About the IMF*, at www.imf.org/external/about.htm. i Ana I. Eiras, *MF and World Bank Intervention: A Problem, Not a Solution*, Heritage Foundation, Washington D. C., (1997) i www.heritage.org;
- 14) Bryan T. Johnson, *The International Monetary Fund: Outdated, Ineffective and Unnecessary*, Heritage Foundation, Washington D. C., (1997) i www.heritage.org;

⁴¹ Cilj MMF-a definisan je kao „promovisanje međunarodne monetarne saradnje, stabilnosti deviznog kursa... podsticanje ekonomskog razvoja i visokog nivoa zaposlenosti; i povremena finansijska pomoć zemljama u cilju prilagođavanja bilansa plaćanja”. Vidi: *International Monetary Fund, About the IMF*, at www.imf.org/external/about.htm. i Ana I. Eiras, *MF and World Bank Intervention: A Problem, Not a Solution*, Heritage Foundation, Washington D. C., (1997) i www.heritage.org.

- 15) *OECD Letter*, Vol. 6, No. 2 (March 1997), p. 7;
- 16) Doug Bandow, *A Record of Addiction and Failure, Perpetuating Poverty, The World Bank, the IMF, and the Developing World* (Washington, D. C.: Cato Institute, 1994);
- 17) Ana I. Eiras, *IMF and World Bank Intervention: A Problem, Not a Solution*, Heritage Foundation (2003);
- 18) *World Bank, World Development Indicators*, 2003, on CD- ROM, Gerald P. O' Driscoll Jr., Edwin J. Feulner and Mary Anastasia O' Grady, 2003, *Index of Economic Freedom, Heritage Foundation and The World Bank*, The World Bank Annual Report 2002;
- 19) International Monetary Fund, „IMF Lending Arrangements” at www.imf.org, The World Bank, *World Development Indicators*, 2003, on CD- ROM, Gerald P. O' Driscoll Jr., Edwin J. Feulner and Mary Anastasia O' Grady, 2003, *Index of Economic Freedom*, Heritage Foundation;
- 20) S. Pejovic, *Understanding Transaction Costs of Transition: it's the Culture stupid*, European Association of Law and economics, 19 annual conference, Septembar 2002. Takođe, objavljeno u: Zbornik radova „Preduzetnička ekonomija”, Volume I, 12/2002, Postdiplomske studije „Preduzetnička ekonomija”, Podgorica;
- 21) E. Colombato, *Was transition about free market economics?* Journal des Economies et des Humanes, Volume XL. Takođe, objavljeno u: Zbornik radova „Preduzetnička ekonomija”, Volume I, 12/2002, Postdiplomske studije „Preduzetnička ekonomija”, Podgorica;
- 22) V. Vukotić, *Preduzetnička ekonomija i tranziciona paradigma*, Zbornik radova „Preduzetnička ekonomija”, Volume I, 12/2002, Postdiplomske studije „Preduzetnička ekonomija”, Podgorica.

Vladimir KAVARIĆ

NEOLIBERALISM – FROM TWO PERSPECTIVES

Summary

Neoliberalism is one of the most frequently used terms in analysis of modern economic and business environment. As, global phenomenon it has been criticized from many different perspectives. Paper gives same basic explanation about neoliberalism perceived as MMF and WB tool in implementing economic policies based on liberalization and deregulation. Also, critics from both- classical liberal and antiglobalization perspectives are presented.